

Igor Vrišer⁺

GEOGRAFIJA IN ETNOLOGIJA

Soočenje dveh ved je prilika za premislek, kje je težišče delovanja posameznih ved, kje so mejniki in kje stičišča med obema. Obenem je mogoče spregovoriti o sodelovanju, razhajanju, o morebitnem prekrivanju ali o združevanju v nove, širše koncepcije v znanstvenem delu.

Izhajajoč iz spoznanja, da etnologija proučuje "način življenja in ljudske kulture"¹, je treba že na uvodu v naše geografsko-etnološko srečanje poudariti, da taka obravnava zajema le del geografije. Zadeva predvsem socialno (družbeno) in v omejenem obsegu še regionalno geografijo. Prva se ukvarja z družbeno vlogo pri preobrazbi zemeljskega površja (pokrajine) in z njenim odnosom do naravnega okolja, druga pa skuša prikazati celovito podobo geografskih pojavov in sil, ki oblikujejo posamezne pokrajine-regije, in med katerimi je družbeno delovanje med najpomembnejšimi². Tretji del geografije, fizična geografija, je v tej razpravi lahko udeležena le posredno. Kot veda o naravnih sestavinah geografskega okolja nas opozarja na meje in možnosti, ki jih postavlja oziroma omogoča naravno okolje družbenemu razvoju.

Ob takšni naravnosti obeh ved lahko sklepamo, da so iz geografskega gledišča trije sklopi, kjer se vedi stikata, občasno prekrivata oziroma se medsebojno bogatita:

- odnos med naravo in družbo;
- družbena vloga pri preoblikovanju zemeljskega površja, ki

⁺ Dr., red. univ. prof., Oddelek za geografijo, Filozofska fakulteta, 61000 Ljubljana, Aškerčeva 12

je med drugim odvisna tudi od načina (družbenega) življenja v vsakokratni civilizaciji;

- vloga družbe in njene civilizacijske ali kulturne stopnje pri preoblikovanju posameznih pokrajin ali regij.

V resnici pa bi lahko medsebojno stičišče razširili z vključitvijo še enega vidika. V definiciji etnologije je naglašeno, da je to "družbeno-zgodovinska veda, ki proučuje način življenja v kateremkoli zgodovinskem obdobju"³, kar pomeni, da je velik del njene obravnave historično in genetično naravnano. Geografska razlaga je sicer praviloma osredotočena na sedanost, vendar je za njeno razumevanje in smiselnost obrazložitve nujno poznavanje historičnega razvoja. Zaradi teh potreb se je razvila posebna interdisciplinarna veda, ki družbi geografijo in zgodovino - historična geografija⁴. Del njene obravnave nujno zajema način življenja družbe v preteklosti^{4a}. Tako se geografija preko tega historično-geografskega ovinka ponovno povezuje z etnologijo. Opisana zveza je še toliko bolj smiselna, saj je metodološki pristop pri historični geografiji kot pri etnologiji praviloma synchron in ne kot pri zgodovini diahron. To pomeni, da je prikazovanje razmer v preteklosti pri obeh vedah zasnovano s časovnimi prerezi in ne s potekom dogodkov ali razvoja. Glede na to bi lahko dodali še četrto točko o skupnem torišču obeh ved:

- vloga družbe in njene kulturne ali civilizacijske stopnje pri oblikovanju geografskega okolja v preteklih zgodovinskih obdobjih.

Ob teh razmišljanjih kaže upoštevati še en aspekt. Tematika, ki smo jo prikazali, ni nikakor skupna zgolj geografiji in etnologiji in seveda tudi zgodovini. V resnici je to nad vse stara tema, ki zanima človeštvo od najstarejših časov, in se nanaša na izvor, širjenje in uveljavljanje človeške civi-

zacije na zemlji.

Potreba po takšnem celovitem pogledu povzroča v sedanosti čedalje močnejše težnje, da bi prišlo znova (ne glede na skupno poreklo), po očitno pretirani diferenciaciji znanosti, do smiselnega povezovanja ali združevanja v tako imenovano "humanistiko"⁵ ali "kulturno-zgodovinsko področje", kjer bi poleg že navedenih ved sodelovale še arheologija, sociologija, antropologija in nekatere druge vede. Nemara so razmišljanja o takšnem skupnem torišču še preuranjena, vendar poudarjen premik k sintezi, ki ga doživlja sodobna znanost, opozarja, da ga ne smemo zavriniti kot preuranjenega ali nepotrebne. Interdisciplinarnost v sodobni znanosti postaja čedalje bolj pogoj nadaljnjega razvoja in napredka.

Iz vsega tega je moč razbrati, da je stičišče med etnologijo in geografijo dokaj široko in da imajo stiki že dolgo-trajno tradicijo. Če so v sedanosti nekoliko opešali, je več razlogov, o njih bo govora kasneje. Najprej moramo spregovoriti o tistih geografskih področjih, kjer je že doslej prišlo do tesnejših in plodnih stikov.

Na prvem mestu je treba navesti "kulturno geografijo"⁶. Ta antropogeografska ali socialnogeografska smer ima svoje poreklo še v Humboldtovih raziskovanjih andinske Amerike in v Ratzlovi "Anthropogeographie". Osnovatelji moderne geografije so posvečali veliko pozornosti kulturi in načinom življenja prebivalcev, njihovemu boju z naravo, bivališčem in oblikam gospodarjenja. Upoštevali so še druge oblike ljudske kulture, navade in značilnosti njihovega "etnosa", to je rasno, jezikovno, narodnostno ali religiozno pripadnost in iz nje izhajajoči odnos do okolja⁶. Za ta vsebinski sklop se je večidel uporabljal naziv "antropogeografija", vendar v nemški in anglosaški jezikovni sferi pogosto tudi izraz "kulturna geografija" (A. Hettner, O. Maul, H. Schmitthenner,

F. Jäger, H. Bobek - C. Sauer, W.C. Thomas). Zlasti v nemški geografiji so še pred zadnjo vojno močno poudarjali ta obeležja in pri tem neredko zašli v enostranske trditve.

II Posibilisti so ta naziranja močno kritizirali in poudarjali socialnogospodarske osnove obstoja in delovanja človeške družbe. V geografijo so vpeljali pojme civilizacija in način življenja (gènres de vie) in še nekatere. Z opustitvijo geografskega determinizma, ki je prevladoval v rani kulturni geografiji, so vpeljali pravilnejšo razlago o odnosih med naravo in družbo. Ob tem pa so pogosto posvečali posameznim posebnostim družbenega načina življenja, njihovi kulturi ali civilizaciji pretirano pozornost. Upravičeno so jih opozarjali, da se na ta način geografija spreminja v zbir geografskih, etnoloških ali zgodovinskih posebnosti, ki so sicer zanimive, a za razumevanje geografskega okolja odvečne ali celo zavajajoče.⁺

III Tretja smer in v bistvu prenova kulturne geografije se je izoblikovala med leti 1925 in 1950 v ZDA in Franciji. Njena protagonista sta bila ameriški geograf C. Sauer in francoski geograf M. Sorre. Sauer je osnovatelj tako imenovane "berkeleyske geografske šole". Svojo dejavnost med l. 1923 do 1954 je posvečal predvsem odnosom človeka do naravnega okolja, vzajemni odvisnosti živih bitij na zemlji ter pomenu človeških navad in drugih kulturnih sestavin pri oblikovanju odnosa do okolja. Zanimale so ga skušnje, ki si jih je človek ob tem pridobil, njihov materialni in duhovni izvor (n. pr. izvor kmetijskih rastlin ali načina kmetijske tehnike in obdelovanja) ter njihovo širjenje po svetu.

Posebno pozornost je posvečal zvezam in stikom med ljudmi in

⁺ Sicer velja isto pravilo tudi v etnologiji, ki naj bi praviloma podala "način življenja na vsakdanji ravni" (Kremenšek, o.c. str.228).

skušal ugotoviti, kako so se tvorila kulturnogeografska območja po svetu oziroma kulturnogeografski tipi. Raziskoval je s historičnogeografsko metodo. Uvedel je dva pomembna pojma v geografijo: inovacije in difuzijo inovacij (širjenje iznajdb, novosti ali vplivov) ter v zvezi s tem študij središč, od koder so se te novosti širile, oziroma razmer, ki so pogojevale njihov nastanek in širjenje. To je terjalo določeno rekonstrukcijo razmer v preteklosti, zlasti vsakokratnega načina življenja in družbene razvojne stopnje. Zastavil si je tudi vprašanje, kam vodi sožitje med družbo in naravo ob vse bolj brutalnih, nepremišljenih in izkoriščevalskih posegih ljudi v okolje. Po teh opozorilih ga lahko uvrstimo med osnovatelje "ekologizma".

Delo na kulturni geografiji po njegovi smrti ni zastalo. Ameriška geografija je močno prežeta z njegovimi pobudami. Nasledniki so napisali več del v duhu kulturne geografije (n.pr. H. Brookfield, E. Isaak, J.E. Spencer⁸, W.L. Thomas, W. Zelinsky) ali pa so sledili določenim pobudam (P. Haggett⁹, B.J.L. Berry). Odmevali so tudi v Evropi (Hagerstrand).

Vsekakor se je skušalo v kulturni geografiji v največji meri upoštevati etnološka, antropološka in historična spoznanja in jim dati geografsko obeležje. Njena slabost je bila šibka ekonomsko-geografska podlaga in pogosto pretiran historizem.

Do podobnih spoznanj, vendar neodvisno od Sauerja, je prišel M. Sorre. V svojem obsežnem delu "Les fondements de la géographie humaine"¹⁰ je pravzaprav podal ekologijo in historično geografijo človeške civilizacije v smislu intencij francoskih posibilistov. Tudi on je postavil v ospredje biološke ali točneje ekološke osnove človeštva (v I. delu), nato pa ob obravnavi gospodarstva in načinov življenja (v II. delu) ter bivališč (v III. delu) izvore človeške

kulture in njen razvoj v različnih kulturnih območjih. Ob tem je posegel v zgodovino, upošteval družbeni razvoj in organizacijo družbe v preteklosti ter se je opiral na etnološka in antropološka dognanja (podobno sta pred njim storila že L. Febvre in J. Brunhez). Njegovo monumentalno delo je v resnici geografija razvoja materialne in duhovne kulture ter njenih bioloških osnov. V krogu francoskih geografov je nastalo s podobno zasnovo še nekaj del, večidel na področju agrarne geografije (D. Faucher¹¹, E. Juillard, A. Meynier).

Drugo področje, kjer je prišlo do zbližanja in povezovanja med geografijo in etnologijo, je bila, kot omenjeno, historična geografija¹². Pravzaprav njenih stremljenj ni mogoče docela ločiti od kulturne geografije, saj se v določeni meri prekrivajo. Historična geografija naj bi kot vsaka druga geografija preučevala pokrajino, vendar s to razliko, da so v ospredju njenega zanimanja pojavi, ki so sestavljali in oblikovali nekdanjo pokrajino (H. Jäger¹³). Potemtakem obravnava historična geografija "zgodovino kulturne pokrajine". Možna sta dva načina. Prvi, ki je bolj historični, obravnava vlogo in razvoj posameznih faktorjev, ki so vplivali na oblikovanje kulturne pokrajine. Z drugo, bolj geografsko metodo, pa skušamo obnoviti geografske razmere v določenem zgodovinskem obdobju. Žal se pri teh prikazih le poredkoma skuša vključiti naravnogeografske razmere kot enakovredne družbenogeografskim¹⁴. Glede na takšno naravnost historične geografije je docela razumljivo, da je v obravnavo zajetih poleg čisto zgodovinskih dejstev in metod tudi vse polno spoznanj iz drugih družbenozgodovinskih ved, med katerimi imajo etnologija, arheologija in sociologija poseben pomen. Obstajajo sicer znatnejše razlike med posameznimi historičnogeografskimi šolami; tako n.pr. je nemška historična geografija dokaj zgodovinska (H. Jäger, A. Krenzlin, W. Müller-Wille), angleška bolj usmerjena v rekonstrukcijo geografskih razmer v določenih zgodovinskih obdobjih (H.C. Darby),

ameriška je izrazito kulturnogeografska (W. Zelinsky), v sovjetski so doslej prevladovali "humanitarne teme" (V.K. Jacunski, L.E. Jofa) z zgodovinskim načinom podajanja. Ne glede na te razlike zajema vsaka historična geografija praviloma tudi način življenja in takratno ljudsko kulturo. Iz razumljivih, vendar ne povsem opravičljivih in sprejemljivih razlogov, so bila dognanja o načinu življenja, širjenju kulture ter o ljudski materialni in duhovni kulturi, ki se jih je praviloma prevzemalo iz etnologije, v pretežni meri omejena na kmečko prebivalstvo. Resda je slednje tvorilo v preteklosti večino človeške populacije, vendar to še ne more biti opravičilo, da se je zapostavljalo razmere v mestih, oziroma mestno prebivalstvo, ali pa za novejša obdobja npr. delavski sloj, rudarske in delavske naselbine, kjer se je razvila ljudska kultura s posebnimi obeležji. Ta očitek velja historični geografiji, kajti v drugih vedah je bilo manj takšnih propustov (npr. Mumfordova zgodovina mest¹⁵).

Na stičišču med geografijo in etnologijo se je v povojnem času razvila nova znanstvena panoga, ki so jo v Sovjetski zvezi, kjer ji priznavajo značaj posebne znanstvene discipline, poimenovali "etnogeografija"¹⁶. Njeno torišče je P.I. Kušner¹⁷ označil v naslednjem smislu: "h kompleksni proučitvi s človekom poseljenih območij bo etnograf prispeval spoznanja o življenju in biti določenega ljudstva ali etnične skupine, medtem ko bo geograf pojasnil vpliv narave na dejavnost ljudi in vpliv človekove dejavnosti na prirodo, na spremembo geografskega okolja". Kušner je kot eden od osnovateljev etnogeografije, postavil v ospredje obravnave vprašanje odnosa v vzajemnih relacijah med etnosom in pokrajino¹⁷. Po etnoloških mnenjih naj bi nova znanstvena panoga proučevala sestavo in razmestitev poselitve iz etničnega vidika na celotnem zemeljskem površju ali na posameznih območjih. Ukvarjala naj bi se ne samo z etnično sestavo in razmestitvijo posameznih etničnih skupin po državah ali regijah, ampak

tudi z raziskovanjem teritorialnih vzajemnih odnosov med narodi, etničnimi skupnostmi (občestvi), etničnimi mejami ter z odnosom etničnih skupin do ozemlja in geografskega okolja nasploh. Poudarek je torej, ne na človeku kot proizvajalcu in potrošniku, kar je prevladujoče gledanje v ekonomski geografiji, temveč na človeku kot "nosilcu določenega etosa in članu etničnega občestva"¹⁸.

V okvir nove etnogeografije sodijo tudi obravnave kulturno-gospodarskih tipov ali z geografsko terminologijo "načinov gospodarskega življenja" ali n.pr. etnična kartografija. Opazni so poskusi povezati etnogeografska spoznanja z biološkimi (rasnimi) obeležji (Gumilev).

Takšen etnološki pristop geografom ni tuj, še posebej ne geografom z območij s pestro nacionalno sestavo. Med take dežele sodita tudi Jugoslavija in Slovenija in je ta tematika vedno živo zadevala slovensko narodnostno skupnost.

Z odnosom med geografijo in etnologijo so se ukvarjali tudi v anglosaškem svetu (n.pr. D.C. Forde) ter nekateri nemški geografi (n.pr. H. Carol).

Na koncu tega pregleda ne bo odveč, če z nekaj besedami opozorimo še na zveze med geografijo in etnologijo pri nas. Značilno je, da so bile te zveze pred vojno veliko tesnejše, kot so danes. Pred časom je bilo več geografov in etnologov, ki so se ukvarjali s študijem kmečkih stavb in domov (F. Baš, A. Sić, S. Vurnik, J. Karlovšek, F. Kotnik, V. Dvorski, A. Melik), s kmečimi naselji (A. Melik, S. Ilešič, F. Baš), gospodarsko dejavnostjo (F. Baš, S. Ilešič) in posebej planinami (S. Ilešič, A. Melik, E. Čerček, B. Jordan, V. Fajgelj) ali z demografskimi in socialnimi problemi (F. Žgeč). Obsežna je bila bibliografija o narodnostnih problemih. Po vojni je tovrstnih del znatno manj, še najbližje so nekatere

študije V. Bračiča, V. Lebana, A. Melika, B. Beleca, D. Mežeta, M. Natka itd. o podeželskih geografskih razmerah ali historičnogeografske raziskave o n.pr. sistemih poljske razdelitve (S. Ilešič), o razmerah v srednjem ali novem veku v nekaterih manjših regijah (V. Bračič). Obsežnejša pa je literatura o etničnih problemih v slovenskem zamejstvu (V. Klemenčič, M. Klemenčič, J. Maučec). Zanimivo je, da je ostala zveza med geografijo in etnologijo veliko tesnejša v drugih jugoslovanskih republikah in je tudi v povojnem času sledila Cvijićevim pobudam. Glasila srbske, vojvodinske, bosanskohercegovaške in makedonske akademije znanosti so polna prispevkov s poudarjeno kulturnogeografsko, historičnogeografsko ali etnološko vsebino.

Ob sklepu te retrospektive geografsko etnoloških odnosov ne more biti odveč, če na kratko opozorimo vsaj na dva, po naši sodbi, dokaj pomembna problema, ki ovirata ali vsaj ožita medsebojno sodelovanje.

Prvi izhaja iz ciljev in strukture etnološke vede. Uvodoma smo navedli, da etnologija proučuje ljudsko kulturo in način življenja. Zato se pred njo stavi temeljno vprašanje, kako pravilno pojmovati in razlagati ljudskost¹⁹. Geografijo te dileme ne zadevajo. Želi le dobiti avtentične navedbe o načinu življenja v posameznih pokrajinah v določenem historičnem obdobju, da bi lahko razložila današnje razmere in odnose. Pri tem je problem "ljudskosti" ne zanima veliko, kajti v njenem interesnem območju so tudi pojavi, ki nimajo navedenega značaja (n.pr. industrijska ali vele mestna družba). Če smo natančnejši, je geografski interes širši, kot ga lahko pokrije etnologija. Geografsko zanimanje bi zategadelj lahko označili kot interes po prikazu družbenozgodovinskega razvoja, ki sicer vsebuje tudi etnološka dognanja, zajema pa še druga zgodovinska, sociološka in morda tudi arheološka dognanja.

Drugi problem pa izhaja iz geografije. Sodobna geografska veda se čedalje bolj obrača k funkcijski obravnavi pojavov za zemeljskem površju. Ob tem starejši pristopi, med katere sodita kulturna in historična geografija, s svojimi izrazito poudarjenimi informativnimi in poučnimi vidiki izgubljajo svoj osrednji položaj. Premiki v geografski filozofiji in metodologiji k problemskemu (inženirskemu)²⁰ obravnavanju prostorskih pojavov prav tako odvrčajo geografe od kulturne in družbeno-zgodovinske sfere, ki je bila še pred petdesetimi leti v osrčju geografskega proučevanja. K temu preobratu je veliko doprineslo uveljavljanje nomotetičnega (deduktivnega, normativnega) pristopa namesto ideografskega (induktivnega). Posledice tega spremenjenega geografskega pristopa so opazne med drugim v upadanju zanimanja za etnološke raziskave. Vendar z eno izjemo: v sodobnem močno razdeljenem svetu ostajajo etnične raziskave še vedno ali celo čedalje bolj pomembne zaradi narodnostnih teženj ali različnih regionalizmov. Sodobna geografija se jih loteva, tudi ob pomoči etnologije, kot posebnih prostorskih problemov. Naj na koncu teh razmišljanj poudarim naslednje: čeprav vidimo v problemski geografiji velike možnosti za njen nadaljnji razvoj, bi bilo vendarle napak, ko bi geografija povsem opustila svojo tradicionalno kulturno in humanistično dediščino ter ob tem okrnila stike z etnologijo, zgodovino in z drugimi humanističnimi vedami in se s tem odrekla svojemu poreklu in tradiciji.

Bibliografija

- ¹ Kremenšek S., 1985: Stanje in razvojne perspektive slovenske etnologije, Stanje in razvoj družbenih znanosti na Slovenskem, SAZU, Ljubljana, p. 237.
- ² Vrišer I., 1985: Položaj, stremljenja in dosežki slovenske socialne geografije, Stanje in razvoj družbenih znanosti na Slovenskem, SAZU, Ljubljana, p. 209-210.

- 3 Kremenšek S., 1985: o.c., p. 237-238.
- 4 Vrišer I., 1985: Historična geografija: cilji, pomen in metode, Geografski vestnik, Ljubljana, LVII, p. 74.
- 4a Prunk J., 1986: O pomanjkanju antropološkega pristopa v našem zgodovinopisju, Komunist, 7. februarja 1986, št. 6, p. 22-23.
- 5 Šumi N., 1986: Položaj in aktualne naloge humanistike, Naši razgledi, XXXV, št. 2, 31. januarja 1986, p. 41.
- 6 Vrišer I., 1983: Sodobni svet, 1., Odnos med naravo in družbo, p. 25-32.
- 7 Sauškin Ju.G., 1973: Ekonomičeskaja geografija: Istorija, teorija, metodi, praktika, Moskva, p. 226-227.
- 8 Spencer J.E., W.L. Thomas, 1973: Introducing Cultural Geography, New York, p. 19-22.
- 9 Haggett P., 1975: Geography, a Modern Synthesis, New York, p. 268-271.
- 10 Sorre M., 1947-1952: Les fondements de la géographie humaine, I-III, Paris.
- 11 Faucher D., 1949: Géographie agraire, Types de cultures, Paris.
- 12 Vrišer I., 1985: o.c.
- 13 Jäger H., 1969: Historische Geographie, Braunschweig, p.7.
- 14 Žekulin V.S., 1982: Istoričeskaja geografija: predmet, metodi, Leningrad, p. 25-27.
- 15 Mumford L., 1969: Mesto v zgodovini, 1-2, Ljubljana.
- 16 Sauškin Ju.G., 1973: o.c., p.226.
- 17 Citirano na osnovi Sauškina, glej citat 16.
- 18 Bruk S.J., V.I.Kozlov, M.G.Levin, 1964: Sovremennoe sostojanje issledovanij po etničeskoj geografiji v SSSR, v knjige Geografija naselenija v SSSR, Osnovne problemi; citirane po Sauškinu, opomba 16.
- 19 Kremenšek S., 1985, o.c., p. 230-231.
- 20 Vrišer I., 1975: Nove meje geografije, Geografski vestnik, XLVIII, Ljubljana, p. 3-8.